

Жиноятларни фош этишда рақамли экспертизанинг аҳамиятли томонлари

Нурумбетова Садоқат Аллаяровна

ИИБ Академияси Илмий котиби, ю.ф.д., доцент

Раджапов Олимбой Эркаевич

Хоразм вилояти ИИБ Эксперт-криминалистика маркази бошлиғи

Аннотация: Мақолада жиноятларни очиш ва тергов қилишда рақамли экспертизадан фойдаланишнинг аҳамиятли томонлари, рақамли экспертизанинг тушунчаси ва унинг ривожланиш босқичлари, жиноятчиликка қарши курашда тутган ўрни батафсил ифодаланган.

Калит сўзлар: рақамли экспертиза, компьютер, техника воситалари, технология, далиллар, ахборот манбалари, кибержиноятлар, илмий мето, таҳлил.

Бугунги кунда илдамлик билан ривожланаётган жиноят тури бўлган кибержиноятлар бутун дунё бўйлаб тарқалаётган трансмиллий таҳдидга айланди. Мазкур жиноят тури тўсиқ ва чегарларни билмайди. Онлайн жиноятларнинг трансмиллийлиги, миқёси ҳамда экстрерриториал рақамли далилларнинг мавжудлиги кибержиноятларни тергов қилишда мутахассислардан махсус билимларни талаб қилади.

Ҳозирги кунда ҳукуни муҳофаза қилиш органлари фаолияти жараёнида исботланиши керак бўлган ҳолатларни белгилаш терговга қадар текширувгача бўлганиш юритиш кўриб чиқиладиган жиноятларни содир этиш механизмининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, мураккаб ва кўп қиррали хусусиятга эга бўлди. Ахборот манбаларининг кўплиги жиноят ва уни содир этган шахслар,

жабрланувчилар ва гувоҳлар тўғрисида, уни қидириш ва олиш, текшириш ва баҳолаш усуллари, воситаларининг мураккаблиги ушбу жараёнда объектив иштирок этишни англатади.

Рақамли суд экспертизасининг бугунги кундаги зарурати юқори даражага етиб бормокда. Мазкур экспертизанинг тушунчаси ва келиб чиқиш тарихи ҳам ўзига хос хусусиятга эга ҳисобланади.

Рақамли суд-экспертиза - суд ишларига тааллуқли далилларни тўплаш, сақлаш ва таҳлил қилиш бўйича илмий методларни қўллаш демакдир. Тарихий жиҳатдан, турли низо муносабатларига ойдинлик киритиш, жисмларнинг моддий таҳлили (масалан: намуналар олиш ёки ҳақиқийлик масаласи каби...) ларни ҳал қилиш учун тизимли таҳлилни ҳам ўз ичига олади.

Рақамли экспертиза – рақамли операцияларга зарар етказадиган ноқонуний хатти -ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида рақамли манбалардан олинган рақамли далилларни йиғиш, сақлаш, тасдиқлаш, идентификациялаш, таҳлил қилиш, талқин қилиш, ҳужжатлаштириш ва тақдим этиш бўйича илмий асосланган ва тасдиқланган усуллар жамланмасидир.

Ушбу таъриф, биринчи навбатда, жиноят ишларини тергов қилишни таъкидлаш билан бирга, оператив муҳитда суд экспертизаси концепциясига хос бўлган проактив элементни ҳам ўз ичига олади. Яъни таҳлил қилиш биринчи навбатда, ҳужумнинг миқдорини ва хавфсизлик ҳолатини аниқлаш учун амалга оширилади. Чунки, кучли синчковлик ва кузатувчанлик билан ҳам жиноятчини аниқлашнинг имкони жуда кам, жиноий таъқиблар эса одатдагидек натижа ҳисобланмайди.

Суд экспертизаси ўзи (шу жумладан, бармоқ излари экспертизаси) 100 йилдан кўпроқ тарихга эга бўлсада, рақамли суд экспертизаси

1980-йилларда шахсий компьютерлар кенгрок қўлланила бошлаган бўлсада, машхурликка эришган рақамли дунё билан боғлиқ бўлган анча ёшроқ соҳадир¹. Рақамли экспертизанинг пайдо бўлиш тарихи, рақамли технологияларнинг тараққиёти билан чамбарчас боғлиқдир. Бу соҳа 20-асрнинг охирлари ва 21-асрнинг бошларида шаклланган ва у бутунлай янги ишлаш усуллари, таҳлил ва тергов методлари билан боғлиқдир.

Қуйида рақамли экспертизанинг асосий тарихи ва ривожланиш босқичлари:

- 1. Бошланғич босқич (1960-1980-йиллар)**да эрта компьютер технологиялари яратилган бўлиб, компьютерлар ва электрон ҳисоблаш машиналарининг пайдо бўлиши билан, маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш учун янги имкониятлар яратилган, шунингдек бу даврда ўта муҳим деб ҳисобланмаган, лекин огоҳлантиришлар ва муайян жихатларни текширишда фойдаланилган.
- 2. Иккинчи босқич (1970-1980-йиллар)**да биринчи рақамли таҳлиллар бўлиб бу даврда компьютерлар билан бўлган манипуляциялар ва у билан боғлиқ тасвирлар текширилган.
- 3. Учинчи босқич (1980-1990-йиллар)**да Техник ва методологик ривожланиш шакллана бошлаган. Бу даврда компьютерлар ва дисклар, флоппи-дисклар ва катта ёдлаш қурилмалари пайдо бўлиши билан бирга кўпчиликда алоқа ва маълумотларнинг сақланиши жараёнлари янгиланган. Шунингдек, рақамли экспертиза тўғрисидаги фаолият аниқланди ва ушбу соҳадаги биринчи мутахассислар пайдо бўлди. Улар маълумотларни текшириш ва таҳлил қилиш учун янги усулларни ишлаб чиқа бошлаганлар.
- 4. Тўртинчи босқич (1990-2000-йиллар)** рақамли экспертизанинг ривожланиши даври бўлиб, Интернетнинг кенг тарқалиши ва глобал тармоқлар ишга туширилиши рақамли экспертизага янги муаммоларни тақдим эта бошлаган. Ва натижада веб-

¹ 18 US Code § 1030 - Fraud and related activity in connection with computers. <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030> 5

саҳифалар, электрон почта, ва интернет алоқа воситалари текширила бошланган. Айнан мана шу даврда рақамли экспертиза соҳасидаги мутахассислар ва ташкилотлар ташкил этилишни бошлаган ва улар учун зарур бўлган махсус воситалар ва методологиялар ишлаб чиқилди.

5. Бешинчи босқич (2000-2018 йиллар) замонавий ривожланиш даври ҳисобланади. Бу даврда рақамли экспертиза соҳасида юридик ва профессионал стандартлар яратилди ва бу соҳада ўтказиладиган экспертизаларнинг сифати ва ишончилигини таъминлади. Шунингдек мобил қурилмалар, ижтимоий тармоқлар, бўшлиқлар ва шифрлаш технологиялари пайдо бўлди, бу рақамли экспертизага янги осонликлар ва муаммоларни тақдим этди. Рақамли экспертиза жараёнларини автоматизация қилиш учун янги дастурий воситалар ва алгоритмлар ишлаб чиқилди.

5. Ҳозирги вақтдаги ривожланишлар (2018-йиллар ва кейин). 2018 йилда Корея Республикаси Бош прокуратураси рақамли экспертиза миллий маркази ҳамда Корея Республикаси халқаро агентлиги КОИКА ёрдамида Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Эксперт-криминалистика бош марказида Рақамли экспертизалар бўлинмаси ташкил этилди. 2021 йилга келиб мазкур бўлинма, бўлим сифатида қайта шаклланди ҳамда шу йили Тошкент шаҳар ИИББда ҳам Рақамли экспертизалар бўлинмаси ташкил этилди.

Сўнгги йилларда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш доирасида электрон тижорат ва рақамли хизматлардан фойдаланишда хавфсизликни таъминлаш бўйича кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда².

Шу билан бирга, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилаётган жиноятларни ўз вақтида аниқлаш ва самарали тергов қилиш махсус рақамли усул ва воситалардан фойдаланишни, рақамли далиллар билан

² Рақамли криминалистика соҳасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.06.2024 йилдаги ПҚ-229-сон қарори, <https://lex.uz/docs/6977736>

ишлаш техникасини ишлаб чиқишни, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш ҳамда бу борада тизимли илмий-тадқиқот базасини яратишни тақозо этмоқда.

Интеллектуал технология ва машинали ўрганиш усуллари рақамли экспертизадан фойдаланилмоқда³. Бу усуллар маълумотларни таҳлил қилиш ва аниқлашда янги имкониятлар яратмоқда.

Жиноятларни тергов қилишда рақамли экспертизанинг ўрни жуда муҳим ва кенг қамровлидир⁴. Рақамли экспертиза, электрон далилларни топиш ва таҳлил қилиш орқали жиноятларни аниқлаш ва уларга қарши чораларни кўришда катта аҳамиятга эга.

Бунинг асосий йўналишлари қуйидагилар:

1. Далилларни топиш ва йиғиш:

Маълумотларни олиш: Компьютерлар, мобил телефонлар, серверлар ва бошқа рақамли қурилмалардан жиноятга оид далиллар (файллар, электрон почта, хабарлар) олиш.

Далилларни сақлаш: Маълумотларни тўлиқ ва ўзгармас ҳолда сақлаш. Далилларнинг ўзгариши ёки йўқолишига йўл қўймаслик учун махсус усуллар ва инструментлардан фойдаланилади.

2. Маълумотларни таҳлил қилиш:

Таҳлил ва текшириш: Рақамли қурилмалардан олинган маълумотларни таҳлил қилиш, уларнинг ҳақиқийлиги ва контекстига ўрганиш. Бу жиноятнинг сирларини аниқлашга ёрдам беради.

Маълумотларни тиклаш: Ўчирилган ёки зарарланган маълумотларни тиклаш учун махсус техникалардан фойдаланиш.

3. Жиноятларни аниқлаш ва таҳлил қилиш:

³ Хамидов Б. Рақамли экспертиза натижаларини текшириш ва баҳолаш. Жамият ва инновациялар. 2021 йил 2(3). 91-97 б.

⁴ Закурлаев А.К. далилларни аниқлаш, қайд этиш ва олиб экспертиза ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. Volume 3 Issue 4, April 2023. 151-155 p.

Жиноятларни аниқлаш: Электрон далиллар асосида жиноятларни аниқлаш, жиноятчиларнинг ҳаракатларини ёки ҳаракатларини кузатиш.

Ташкилий структураларнинг аниқланиши: Мисол учун, хакерлик ҳужумларида ёки террорчиликда жиноятчиларнинг алоқа каналлари ва ташкилотларни аниқлаш.

4. Суд жараёнларида қатнашиш:

Эксперт гувоҳлиги: Судда рақамли экспертиза бўйича мутахассис сифатида гувоҳлик бериш ва экспертиза натижаларини тушунтириш.

Далилларни тақдим қилиш: Судда рақамли далилларни тақдим этиш ва уларнинг самаралилиги ҳақида маълумот бериш.

5. Хавфсизлик ва ҳимоя:

Маълумотларни муҳофаза қилиш: Жиноят тергови давомида маълумотларни ноқонуний киришдан ҳимоя қилиш.

Хавфсизлик чоралари: Рақамли қурилмаларнинг ҳимоясини таъминлаш ва жиноятчиларнинг уларга киришини чеклаш.

6. Жиноятчиларни аниқлаш ва қўлга олиш:

Қўлга олиш учун далиллар: Жиноятчиларнинг фаолиятлари, алоқа маълумотлари ва ҳаракатлари асосида уларни аниқлаш ва қўлга олишга ёрдам бериш.

Рақамли суд-экспертизаси ҳали янги соҳа ҳисобланади. Бироқ, унинг нисбатан қисқа муддатга эга бўлиши ва технологик ўзгаришларнинг тез суръати ҳисобига амалга оширилаётган ишлари кўпайиб бормокда. Фақат энди бу жараён орқага қайтмайди⁵. Бу вазият ҳуқуқий ва суд - экспертлар жамоалари билан курашиш керак бўлган кўплаб муаммолар ва зиддиятларга олиб келади. Қийинчиликлар жуда кўп. Бундай қийинчиликлардан бири, ривожланаётган ва потенциал “ўйин ўзгарувчан” технологияси билан курашишдир. Иккинчидан,

⁵ Goodstein, D. Reference Manual on Scientific Evidence, 3rd ed., National Academies Press, 2011, ch. The Admissibility of Expert Testimony, pp. 37–54.

рақамли суд-экспертиза жамоатчилиги билан, хусусан, энг яхши амалиётга тааллуқли бўлган келишувга эришишдир⁶.

Рақамли экспертиза жиноятларни тергов қилишда муҳим ўрин тутadi, чунки жиноятлар ҳар куни ҳамон рақамли технологиялар ва интернет орқали содир этилаётгани ҳақиқатдир. Шунинг учун, рақамли экспертиза мутахассислари жиноятлар ва уларга тегишли ҳолатларни тўғри ва самарали ҳал қилишда муҳим рол ўйнаши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Vassil Roussev. Digital Forensic Science: Issues, Methods, and Challenges. – Morgan & Claypool Publishers series. University of Texas, San Antonio. 2016. – p. 10
2. Закурлаев А.К. далилларни аниқлаш, қайд этиш ва олиб экспертиза ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. Volume 3 Issue 4, April 2023. 151-155 p.
3. Goodstein, D. Reference Manual on Scientific Evidence, 3rd ed., National Academies Press, 2011, ch. The Admissibility of Expert Testimony, pp. 37–54.
4. Хамидов Б. Рақамли экспертиза натижаларини текшириш ва баҳолаш. Жамият ва инновациялар. 2021 йил 2(3). 91-97 б.
5. А. Закурлаев Жиноят процессида исбот қилиш. ўқув қўлланма /2022. ЎР ЖХУ /45-476 б.

⁶ Vassil Roussev. Digital Forensic Science: Issues, Methods, and Challenges. – Morgan & Claypool Publishers series. University of Texas, San Antonio. 2016. – p. 10